

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Валентина Мелаш¹, Ірина Щербак²

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького¹
КЗ «Терпіннівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат» Запорізької обласної ради²*

Анотація:

У статті обґрунтовано педагогічні умови формування природознавчої компетентності в учнів молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку, зокрема, у процесі інтенсивної педагогічної корекції під час екологічних екскурсій. З'ясовано, що в основу природознавчої компетентності молодших школярів з затримкою психічного розвитку покладено взаємозв'язок трьох факторів – емоційно-позитивного ставлення до природи, знань про природу, діяльності дітей у природі.

Ключові слова:

природознавча компетентність; діти молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку; корекційно-розвивальна мета природничих екскурсій.

Анотация:

Мелаш Валентина, Щербак Ирина. **Формирование природоведческой компетентности у детей младшего школьного возраста с задержкой психического развития.** В статье представлено обоснование педагогических условий формирования естественнонаучной компетентности у учеников младшего школьного возраста с задержкой психического развития, в частности, в процессе интенсивной педагогической коррекции на экологических экскурсиях. Определено, что основой естественнонаучной компетентности младших школьников с задержкой психического развития является взаимосвязь трех факторов – эмоционально-положительного отношения к природе, знаний о природе, деятельности детей в природе.

Ключевые слова:

природоведческая компетентность; дети младшего школьного возраста с задержкой психического развития; коррекционно-развивающая цель природоведческих экскурсий.

Resume:

Melash Valentyna, Shcherbak Iryna. **Formation of Nature Studies competence in junior schoolchildren with a delay in mental development.**

The article provides justification of the pedagogical conditions for the formation of Nature Studies competence among schoolchildren of elementary school age with a delay in mental development through intensive pedagogical correction on ecological excursions. The authors found that the basis of the Nature Studies competence of junior schoolchildren with a delay in mental development is the interconnection of three factors: emotionally positive attitude to nature, knowledge of nature, the activity of children in nature.

Key words:

nature competence; children of primary school age with a delay in mental development; corrective-developing purpose of nature excursions.

Постановка проблеми. Характерною тенденцією сучасної освітньої реформи в Україні є її спрямованість на підвищення якості освіти, орієнтація на всебічний розвиток особистості та підвищення рівня її освіченості. Важливим складником загальної освіти кожної людини є природнича освіта. У Державному стандарті нової української початкової школи визначено мету освітньої галузі «Природознавство», як формування компетентностей у галузі природничих наук, техніки і технологій, екологічної та інших ключових компетентностей на основі опанування знань, умінь і способів діяльності, розвитку здібностей, які забезпечують успішну взаємодію з природою, формування основ наукового світогляду та критичного мислення, становлення відповідальної, безпечної і природоохоронної поведінки учнів у довіллі на основі усвідомлення принципів сталого розвитку [1].

У школі інтенсивної педагогічної корекції кінцева мета вивчення предметів природознавчого циклу проектується через педагогічні цілі природничої освіти й відповідає вимогам загальноосвітньої масової школи.

Проблема взаємовідносин людини та природи набуває сьогодні глобальних масштабів і потребує від людства глибоких соціально-

економічних змін, передбачаючи відмову від споживацького ставлення до ресурсів, переосмислення наявних поглядів на природу, перебудову системи цінностей [3].

Отже, важко переоцінити необхідність навчання й виховання покоління, здатного позитивно та екологічно грамотно взаємодіяти з природою, керуючись розумним і гуманним ставленням до неї.

Важливе значення для формування природознавчої компетентності та екологічної культури має молодший шкільний вік (6-10 років), у період якого дитина проходить найбільш визначальний шлях свого індивідуального розвитку, а її організм є найсприятливішим ґрунтом для становлення й розвитку багатогранних відносин з природним і суспільним оточенням [4, с. 80].

Учень початкової школи з затримкою психічного розвитку (ЗПР) здатен активно й усебічно пізнавати довкілля, тому формувати в нього природознавчу компетентність та екологічну культуру потрібно комплексно й систематично, поступово, у певній логічній послідовності – від простого до складного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні підходи в галузі інтенсивної педагогічної корекції засобами природи розробляли такі вітчизняні вчені, як Б. Білий,

Т. Власова, В. Лубовський, Т. Ілляшенко, Т. Сак. Вони вказують на те, що диференціація дітей за навчальними здібностями є реальністю у функціонуванні сучасної школи. За таких умов особливо загострюється питання щодо навчання дітей, які неспроможні засвоювати навчальну програму без спеціальної корекційної допомоги, спрямованої на подолання шкільної незрілості. Без необхідної допомоги ці діти стійко не встигають у початковій школі і стають дедалі більше педагогічно занедбанними. Неуспішне навчання поєднується з порушеннями дисципліни, що здебільшого є наслідком особливого становища слабкого учня в класі, школі, сім'ї. Природа в цій ситуації виконує функцію корекційної допомоги.

Формулювання цілей статті. На наше переконання, для учнів з особливими потребами необхідно створити умови для спільного навчання з однолітками, використовуючи при цьому спеціальну корекційну технологію викладання.

Тому метою нашої статті є обґрунтування педагогічних умов формування природознавчої компетентності в учнів молодшого шкільного віку з затримкою психічного розвитку шляхом інтенсивної педагогічної корекції на екологічних екскурсіях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Предметна природознавча компетентність для дітей з затримкою психічного розвитку (ЗПР) – особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально й особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа».

З огляду на те, що у дітей з ЗПР знижена працездатність, спостерігається порушення емоційно-вольової сфери, уваги, пам'яті, важливо побудувати роботу так, щоб дитина більше спілкувалась з реальними об'єктами природи, щоб у неї формувались чіткі, правильні уявлення (образи) про рослини, тварин, явища природи в їх взаємодії.

Аналіз наукової літератури з проблеми та особистий практичний досвід роботи в початковій школі з дітьми з ЗПР доводять, що формування природознавчої компетентності у таких школярів відбувається більш успішно під час екскурсій у природу (у заповідники, зоопарки, прогулянки на природі). Вони «наживо» можуть спостерігати за природою, за змінами в ній у різні пори року. Правильно організована екскурсія розширює, поглиблює знання та уявлення дітей з ЗПР про навколишню дійсність, природу. Водночас вони можуть спостерігати за рослинними й тваринними організмами в природному середовищі,

за зв'язком рослин з ґрунтом, тварин – з рослинами [2, с. 223]. Засвоєні поняття про окремі об'єкти, явища об'єднуються в загальні поняття про природу, формується уявлення про цілісність природи в різні пори року.

Поряд з навчальною функцією екскурсії відіграють значну виховну роль. Вони сприяють розвитку спостережливості, інтересу до вивчення природи, зміцненню свідомої дисципліни, вихованню дбайливого ставлення до природи, свідомого ставлення до цінності людської праці.

Під час екскурсій демонструється дітям як негативний, так і позитивний вплив людини на природу, прищеплюється бережливе ставлення до неї, звертається увага на раціональне використання природних багатств, розкривається краса всього живого.

Діти з затримкою психічного розвитку (ЗПР) відрізняються від своїх ровесників з нормальним розвитком переважно труднощами в навчанні. У позакласному житті вони добре вписуються в колектив дітей загальноосвітньої школи, спілкування з якими сприяє їхньому розвитку. Крім того, багато дітей після певного періоду корекційного навчання в спеціальному класі (або за спеціальною програмою) може повернутись до навчання в звичайному класі загальноосвітньої школи.

Поняття «затримка психічного розвитку у дітей» у вітчизняній педагогічній практиці з'явилося порівняно нещодавно. Виділення окремої категорії дітей з цією проблемою було зумовлено насамперед необхідністю відокремити їх від розумово відсталих, що навчаються, зазвичай, у спеціальних допоміжних школах. На відміну від розумово відсталих, діти з затримкою психічного розвитку мають якісно інші порушення інтелектуальної діяльності. Ми дотримуємося класифікації форм затримки психічного розвитку (ЗПР), запропонованої Лебединською:

- Конституціональна – уповільненість дозрівання різних систем дитячого організму.
- Соматогенна – виникає внаслідок тривалого захворювання (хронічні інфекції, алергічні стани, вади серця).
- Психогенна – несприятливі умови виховання.
- Церебрально-органічна – виникає внаслідок раннього ураження головного мозку дитини (хвороби матері, вірусні інфекції).

Слід чітко відрізнити дітей з ЗПР від розумово відсталих. Різниця полягає як у самих виявах порушень, так і у способах їх вираження.

По-перше, для дітей з затримкою психічного розвитку характерне нерівномірне порушення психічних функцій, на відміну від тотального порушення у розумово відсталих дітей. З одного боку, у дітей з ЗПР зберігається досить висока здатність до компенсації психічної діяльності за рахунок збереження функцій, а з іншого – наявність «слабких місць» створює серйозні труднощі під час навчання, які зумовлюють стійке невстигання учнів, що потребує спеціальної корекції.

По-друге, на відміну від розумової відсталості, для якої визначальним є різке зниження здатності до абстрактного мислення, за затримки психічного розвитку ця функція первинно збережена, а певні розлади її є вторинними і виникають через порушення так званих передумов інтелекту: працездатності, емоційно-вольової сфери, уваги, пам'яті, мовлення.

По-третє, доволі часто ознаки повного відставання дитини від вікових норм психічного розвитку з віком згладжуються, що й дало назву такій аномалії, як «затримка психічного розвитку». Але вирівнювання недоліків психічної діяльності відбувається не завжди. Певні недоліки окремих функцій можуть залишатися й упродовж усього життя, але наскільки вони обтяжують дитині адаптацію до суспільного життя, залежить від вчасної та якісної педагогічної корекції її психічного розвитку, особливо в ранньому дитинстві. Дітям з такими розладами часто помилково ставлять діагноз «розумова відсталість» і рекомендують навчання в допоміжній школі за спеціальною програмою. Таким чином, учні з затримкою психічного розвитку не отримують належної корекції і, що дуже важливо, швидко втрачають інтерес до навчання.

З огляду на це, зрозуміло, наскільки принципово важливим є вчасне діагностування затримки психічного розвитку й надання дітям з цією вадою корекційної допомоги, яка відповідає їхнім психологічним особливостям.

Специфіка підготовки та проведення природознавчих екскурсій у класах інтенсивної педагогічної корекції зумовлена особливостями пізнавальної діяльності дітей з затримкою психічного розвитку. Під час екскурсії діти потрапляють у нове оточення, яке їх «перезбуджує». Величезна кількість нової зорової інформації відволікає їх, вони не слухають учителя, не сприймають нові знання, їм важко зосередити увагу на об'єкті дослідження. У дітей з ЗПР немає того підвищеного інтересу до навколишнього світу, який спостерігається у дітей норми, їх легко зацікавити новими незнайомими об'єктами. Тому успішне проведення екскурсії потребує ретельної

підготовки. Передусім учитель має надати той мінімум знань і вмінь, які учні повинні запам'ятати на екскурсії. Якщо школярі з нормальним розвитком здатні ознайомитись за екскурсію з 5 новими об'єктами, то можливості дітей з затримкою психічного розвитку (ЗПР) обмежені, що зумовлено особливостями їхньої пізнавальної діяльності. Висновки зі спостереження-аналізу, зміст якого полягає в умінні докладно характеризувати об'єкти, свідчать про те, що такі діти виділяють і в знайомих предметах переважно яскраві ознаки (розмір, колір), які є не дуже суттєвими. Під час аналізу діти діють хаотично, їм складно виділити форми, частини рослин, їх розташування, тобто ті об'єднувальні ознаки, за якими об'єкт належить до родини, класу. Важко дається також дослідження нових об'єктів, що ґрунтується на протиставленні й зіставленні ознак нових об'єктів з вивченими раніше. Такий процес у дітей з ЗПР характеризується рядом недоліків: їм важко залучати в процес порівняння спільні ознаки кількох предметів, виділяти суттєві й порівнювати їх з родовою ознакою, тому діти не завжди розуміють, чому та чи та рослина або тварина не належить до певної групи живих організмів. Отже, необхідно врахувати це, готуючись до екскурсії, а також під час її проведення. Насамперед перед екскурсією слід повторити характерні особливості рослин, тварин, неживих об'єктів, з якими діти ознайомились раніше і які бачитимуть на екскурсії. Для цього доцільно виконати вправи, що передбачають аналіз і порівняння цих об'єктів. Це допоможе актуалізувати раніше здобуті знання, повторити прийоми аналізу, порівняння, які діти застосовують під час дослідження нових об'єктів.

Для дітей з затримкою психічного розвитку важливим є те, що поступово набуваючи природознавчу компетентність, вони вчаться розв'язувати доступні соціальні й практичні задачі.

Усе це закладено в програмі предмета «Природознавство», у «корекційно-розвивальній» змістовній лінії.

Корекційно-розвивальна мета реалізується шляхом виконання завдань, які формуються за симптоматикою порушень психічної сфери й особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з затримкою психічного розвитку.

Ознайомлення з природою є важливим розділом навчально-виховної роботи. У процесі ознайомлення дітей з ЗПР з природою потрібно поступово виконувати такі завдання:

- формувати реалістичні уявлення і поняття про предмети та явища природи й зв'язки між ними;

- розвивати мову й мислення, допитливість і спостережливість;
- здійснювати сенсорне виховання;
- виховувати любов до природи, бережного й дбайливого ставлення до тварин і рослин;
- виховувати інтерес до праці, працьовитість, формувати трудові вміння та навички;
- здійснювати естетичне виховання.

Для дитини з затримкою психічного розвитку важливо оволодіти знаннями, які відображають закономірні взаємозв'язки, залежності в природі. Оволодіння цими знаннями сприяє кращому орієнтуванню в навколишньому середовищі, забезпечує розумову активність. Психолого-педагогічні дослідження свідчать про те, що діти з затримкою психічного розвитку можуть розуміти причини деяких простих явищ і здатні до елементарних логічних міркувань у тому разі, коли завдання, що вони мають виконувати, – цікаве й зрозуміле, і вони можуть спиратись під час його виконання на спостереження або практичну діяльність. Формування реалістичних уявлень і понять про предмети та явища природи сприяє розвитку мовлення, оскільки у дітей з затримкою психічного розвитку дуже часто спостерігається його недорозвинення (часто важкі форми). Кожний новий предмет, з яким ознайомлюються діти, потрібно позначати словом. З педагогічної та психологічної практики відомо, що не позначений словом предмет не виділяється з сукупності інших, і діти не відрізняють його від інших. Особливо це стосується об'єктів природи.

Важливо, щоб у процесі ознайомлення з природою мовлення дітей збагачувалось прикметниками, дієсловами, образними висловами, порівняннями.

Розвиток пізнавальних інтересів – важливий мотив навчальної діяльності. Якщо в цей період дитина не отримує яскравих уявлень, корисних і цікавих знань про те, що її оточує, – вона не матиме міцної основи для засвоєння знань.

Одним зі складників ознайомлення дітей з затримкою психічного розвитку з природою є сенсорне виховання. Під час ознайомлення з природою виникають великі можливості для

розвитку дотикового аналізатора. Розглядаючи й порівнюючи насіння, листочки, діти вчаться розрізняти предмети на дотик. Навчаючи дітей з затримкою психічного розвитку слухати й розрізняти шум вітру, завивання бурі, гудіння бджіл, джмелів, спів птахів, відчувати запахи квітів, листя, повітря в лузі, у лісі, учитель допомагає розвивати їм слухову й зорову увагу. У процесі ознайомлення з природою виконується важливе завдання – виховання любові до природи, бережливе й дбайливе ставлення до тварин і рослин.

Це зумовлено також тим, що сьогодні надзвичайно загострилась проблема взаємовідносин людини з навколишнім середовищем. З прискоренням технічного прогресу, швидким зростанням промисловості, сільського господарства все більше залучаються до господарського обороту природні ресурси: земля, вода, ліси, надра, тваринний і рослинний світ. Забруднення води, повітря, зменшення зеленого покриву планети – ось наслідки негативного впливу людини на природу. Важливо, щоб актуальність завдань природоохоронного виховання була усвідомлена педагогами. Саме педагоги повинні ознайомити дітей зі світом природних цінностей, показати значення природи в житті людини, розробити нові правила поведінки щодо природи.

Висновки. Отже, можемо твердити, що основою природознавчої компетентності молодших школярів з затримкою психічного розвитку є взаємозв'язок трьох факторів – емоційно-позитивного ставлення до природи, знань про природу, діяльності дітей у природі. Це дає змогу таким дітям засвоювати навчальний матеріал у тому темпі, що відповідає їхньому розвитку, а вчителів – добирати необхідні методи його викладу, коригувати тривалість навчання, що передбачає високу індивідуалізацію педагогічної діяльності. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в окресленні та вивченні основних напрямів підготовки майбутніх педагогів до формування природничої компетентності у дітей з затримкою психічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової освіти (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (дата звернення: 19. 05. 2018).
2. Дубяга С. М. Екскурсія в природу як форма організації навчального процесу з природознавства в початковій школі. *Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку в міжнародному контексті*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (Мелітополь, 14-15 вересня 2017 р.) / за ред. Л. М. Донченко, С. І. Пачева, І. М. Арсененко, О. В. Непші, А. М. Крилової.

References

1. State standard of elementary education (Approved by the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 21, 2018, No. 87). Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>. [in Ukrainian]
2. Dubiaha, S.M. (2017). *Excursion to nature as a form of organization of educational process in natural science in elementary school*. In: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation "Northern Azov Sea: Problems of Regional Development in the International Context", Melitopol, September 14-15, 2017. Melitopol: Vyd-vo MDPU imeni

- Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Богдана Хмельницького, 2017. С. 19–22.
3. Дубяга С. М., Непша О. В., Дорожко Г. І. Формування поняття про екологічні зв'язки в природі в учнів початкових класів на уроках «Природознавства». *Екологія – філософія існування людства: зб. наук. праць / за заг. ред. М. М. Радевої, В. М. Коломієць.* Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2018. С. 24–27.
  4. Мелаш В. Д., Ковальчук К. І. Теоретико-методичні засади формування екологічної компетентності молодших школярів. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Б. Хмельницького. Серія: Педагогіка.* 2013. №1 (10). С. 80–84.
  5. Сак Т. Психологічний зміст корекційно-розвивальної складової освітньої галузі «Природознавства» у школі інтенсивної педагогічної корекції. Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ, 2009. Вип. 11. С. 223–227.
- Bohdana Khmelnytskoho, 19–22. [in Ukrainian]
3. Dubiaha, S.M., Nepsha, O.V., Dorozhko, H.I. (2018). *Formation of the concept of environmental connections in nature in elementary school students at the lessons of "Natural Science"*. In: Ecology is the philosophy of the existence of mankind: coll. of scientific works. Melitopol: TOV "Kolor PrintK", 24–27. [in Ukrainian]
  4. Melash, V.D., & Kovalchuk, K. I. (2013). Theoretical and Methodical Principles for the Formation of Environmental Competence of Younger Schoolchildren. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho*, 1 (10), 80–84. [in Ukrainian]
  5. Sak, T. (2009) *Psychological content of the correctional and developmental component of the educational branch of "Natural Science" at the school of intensive pedagogical correction. Didactic and socio-psychological aspects of correctional work in a special school.* Kiev, Issue 11, 223–227. [in Ukrainian].

Рецензент: д.пед.н., професор Лук'янова Л.Б.

Відомості про авторів:
Мелаш Валентина Дмитрівна
 vmelash@i.ua

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
 вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
 Запорізька обл., 72312, Україна

Щербак Ірина Вікторівна
 КЗ «Терпіннівська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат»
 Запорізької обласної ради
 с. Терпіння, Мелітопольський р-н
 Запорізької обл., Україна

doi: doi: 10.7905/nvmdpu.v0i20.2451

Матеріал надійшов до редакції 25. 05. 2018 р.
Прийнято до друку 10. 06. 2018 р.

Information about the authors:
Melash Valentyna Dmytrivna
 vmelash@i.ua
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol
 State Pedagogical University
 20 Hetmans'ka St., Melitopol,
 Zaporizhia region, 72312, Ukraine

Shcherbak Iryna Viktorivna
 CI "Terpinnia Specialized General
 Education Boarding School» of
 Zaporizhia Region Council,
 village of Terpinnia, Melitopol district
 Zaporizhia region, Ukraine

doi:

Received at the editorial office 25. 05. 2018.
Accepted for publishing 10. 06. 2018.